

ՄՐՐԿԻ ՍՈՒՐԲԸ*)

XX

Աշնանային մռայլ, խեղդող գիշեր էր, որ մի մառախլոտ օրից յետոյ առանց վերջալուսի իջաւ Գայլատուայ լճի և շրջակայքի վրայ։ Գսպէի ջրաղացն իր ծեր տիրոջ հետ նախ կծկուեց այդ թանձր խաւարի մէջ, ապա կարծես երկիւղից մաշուեց, չքացաւ։ Ամենասրտես աչքն անգամ չէր կարող նրա սև զանգուածը որոշել մռայլ ամայութեան մէջ. միայն նեղլիկ լուսամուտից դեռ թարթում էր ճրագի լոյսը, համատարած լուսութեան խաւարի վրայ հսկող միակ աչքը, կեանքից ու կենդանութիւնից խօսող միակ նշանը։

Դեռ առաւօտից սկսուած անձրեւը շարունակուում էր, և այժմ խաւարի հետ նրա մանրամաղ կաթիլներն իջնում էին երկնքից սև, խեղդող հոգսերի պէս, միակերպ, անվերջ, ասես էլ երբէք չը դադարելու համար։ Զուր, ջուր էր բռնել ջրաղացի չորս կողմը, ջուր վերեւից, ջուր ներքեւից, և բոլորը միասին ողողում էին փոքրիկ շէնքի խղճուկ պատերը, լիզում, քերում էին նըրան կացաց-կամաց։ Գսպէն անհանգիստ էր, ցերեկով նա մի քանի անգամ արդէն դիտել էր ջրաղացի յետևի ամբարդակները, բայց և այնպէս ուշ երեկոյեան նա նո-

*) Տես «Մուրճ» № 6:

րից դուրս եկաւ, անձրևի տակ, ցեխերի միջից երերաւ լո՛վ՝ գնաց դէպի նաւը, ծեր աչքերով փորձում էր դիտել կազմուածքի ամրութիւնը, ոտքով խփում էր այս կամ այն կողմը՝ ձայնից հասկանալու համար, թէ որքան հաստատ է թումբը:

Վերջին անգամ նա վերադարձաւ ջրաղացի յետեւից՝ սիրտն անօրոշ սարսափով բռնուած: Այնտեղ՝ խաւարի մէջ նա մարդկային ոտնաձայն լսեց. նրան թւաց, թէ մէկն իր երեւալուն պէս շտապով հեռացաւ ամբարդակի վրայից և կորաւ ուռիների տակ: Ո՞վ կարող էր լինել. խէրով, անփնաս մարդն այս չար գիշերին, անձրևի տակ, սարսափելի խաւարի մէջ ինչ գործ ունէր: Միենոյն ժամանակ բուն հեռուից սկսեց իր «վու-վուն»: Գոպէն բարեօք համարեց շտապով յետ գալ և ջրաղացի դուռը ներսից պինդ փակել: Սակայն նա չը հանգըստացաւ. կանգնած մնաց իր տեղում՝ հեծլով, ականջը ձայնի: Փառը դառնում էր, չաղչակն անընդհատ չրխկչխկում, ջրաղացը որոտում էր, բայց և այնպէս Գոպէին թւաց, թէ նորից լսում է նոյն ոտնաձայնը, այժմ աւելի մօտ, հէնց ամբարդակի վրայ, հէնց ջրաղացի պատի տակ, դրան առաջ:

Նոյն իսկ մի մարդու ոտնաձայն չէ, այլ շատերի, երկու, հինգ, տաս, քսան... Տէ՛ր Աստուած:

—Վու-վու, վու-վու...

Գոպէն մօտեցաւ, չաղչակը բարձրացրեց, որ կարողանայ աւելի լաւ լսել. ո՛չ, դրսում միայն մի մարդ էր, ահա նա անցաւ ջրաղացի յետևը, ահա բարձրացաւ ամբարդակի վրայ: Գուցէ և մարդ չէ, այլ գաղան, մտածեց Գոպէն, չաղչակը ձեռքից թողեց քարի վրայ, գնաց իր անկիւնում կծկուեց: Վերջին միտքը նրան թւաց այնքան հաւանական, որ նա նոյն իսկ իր նախկին երկիւղը ծիծաղելի համարեց: Բայց նոյն վայրկենին՝ հէնց ամբարդակի վրայից նա մի թրմփոց լսեց, ոտքի թռաւ. կրկին չաղչակը լռեցրեց, ականջները սրեց՝ ամբողջապէս

լսողութիւն դարձած, բայց իզո՛ւր, այլևս ոչ մի ձայն։
Գոպէն կրկին նստեց իր տեղում։

— Վու՛վո՛ւ, վու՛վո՛ւ...

— Ա՛խ, անիծած բայդուշ, մոմուաց նա ատամների
արանքից։

Զը դուրս գալ արդեօք, մտածեց Գոպէն, բայց վա-
խենում էր. այն հազւագիւտ գիշերներից մէկն էր,
երբ ջրաղացում ոչ ոք չը կար գիւղից։ Սյնուամենայնիւ
նա վերցրեց կացինը, մօտեցաւ դրանը, զգուշութեամբ
բաց արեց և դուրս եկաւ։ Առանց աղմուկի անցաւ ջը-
րաղացի յետեւը, նայեց, խաւարի մէջ նա ոչինչ չը նըշ-
մարեց, բայց կրկին լսեց նոյն ոտնաձայնը... մէկը փա-
խաւ և անյայտացաւ ուռիների տակ թանձր մթու-
թեան մէջ։ Քաղցած գայլ է, մտածեց Գոպէն և յետ
եկաւ, ներս մտաւ ջրաղաց, դուռը վերստին խնամքով
փակեց, ճրագին նայեց, ձէթը քիչ թւաց, միտք չ'ունէր
քնելու, տարաւ ձէթ աւելացրեց, որ անընդհատ վա-
ռուի մինչև լուսաբաց, ապա դնաց կծկուեց անկիւնում։

Եւ դրսում անձրեւը մաղւում էր անընդհատ, և նրա
ճղփիւնը ջրտան միակերպ որոտի հետ դառնում էր նիր-
հեցուցիչ։ Ոտնաձայնն էլ չէր լսւում. Գոպէն հանգըս-
տացաւ, այժմ նա համոզուեց, որ քիչ առաջ դրսում
քայլողը գաղան էր և իր երեւելով թողեց հեռացաւ։
Քարը դառնում էր՝ շուրջն սպիտակ ալիւր փշելով, չաղ-
չակը ցատկրտում, ճրագը, հին օրերի այդ սևացած
փոքրիկ կտուցաւոր ճրագը պլպլում էր մի հատիկ ծուռ
սիւնից՝ երերուն ստուեր կազմելով։ Այդ ստուերը... Նա
էլ Գոպէի ընկերն էր, տարիների ընկերը։ Գոպէն վաղուց
ուսումնասիրել էր նրան բոլոր մանրամասնութեամբ։
Սիւնը կենտրոնում մի ուռուցիկ հանգոյց ունէր,
ստուերի մէջ այդ հանգոյցն ուղտի սապատի ձևով
ընկնում էր միշտ քարի աջ չրթունքին։ Նրանից
վար սովորաբար կախուած էր լինում հացի պար-
կը՝ մկներից ազատ մնալու համար։ Գոպէն լաւ յիշում
է, որ պարկի ստուերն ընկնում էր սկզբում չաղչակի

վրայ, այդ նրան դուր չեկաւ, կ'ուզէր միշտ տեսնել փայտեայ այդ փոքրիկ լեզուակը, որ ասեա խօսում էր իր տիրոջ հետ, ուստի Գսպէն պարկի տեղը փոխեց: Ծերունին նայում էր այժմ սեանը և ստուերին և ինքն էլ չ'իմանալով ինչու՝ յիշում էր այս բոլոր մանրամասնութիւնները: Ամենից շատ նրան այսօր հետաքրքրում էր թանձր փոշով ծածկուած այս կօր սիւնը: Գսպէին թւում էր, թէ նա էլ իր պէս ծերացել, կռացել է տարիների ծանրութեան տակ, նա էլ իր պէս ճերմակել, ալեգարդ է դարձել: Քանի՜ տարի է, ինչ միասին են Գսպէն և այն սիւնը: Մէկը յոգնել է կեանքից, իսկ միւսը ջրաղացի ծանրութիւնից, և դեռ կրում են իրանց բեռը:

Շատ գիշեր անցաւ: Կէս քուն կէս արթուն Գսպէն իր նստած տեղում նղղում էր, երբ յանկարծ չաղչակը կանգ առաւ և ջրաղացի յետևից լսուեց մի ահագին հարուած: Շէնքն ամբողջապէս ցնցուեց ասեա երկըրաշարժից, սիւնը երեքաց իր ստուերի պէս, դեօշադը կախուած տեղից դուրս թռաւ, երկու քարերն իրար զարկուեցին ահագին չրխկոցով, և ծերունին սարսափած՝ հաղիւ կարողացաւ վազել և դուռը բաց անել: Դրսից լսում էր ահռելի որոտ, ամբարդակն ամբողջապէս փուլ եկաւ, նաւը պոկուեց և ահագին թափով զարկուեց ջրաղացի հիմքին, ջրտունը քարուքանդ եղաւ, ջրերը հեղեղեցին ամեն ինչ: Դրան առաջ դողդոջալով կանգնած՝ ծերունին տեսաւ, թէ ինչպէս քարերը գոգոռոցով կուլ գնացին, ջրտան վրայ յատակը երեքաց, ծովուտեց ու փլաւ միանգամից, կօր սիւնը ճռնչաց ցաւով, երկուտակ ծալուեց, կտուրն իջաւ, ճրաղը մարեց, խաւարի մէջ լսուեց ջրերի որոտն աւելի ուժգին, աւելի ահաւոր: Գսպէն փախաւ աւելի հեռու, նայում էր և էլ չը գիտէր, ո՞ր է ինքը, ինչ է կատարւում իր շուրջը, քնած է, թէ՛ արթուն, բոլորը երա՞ջ է, թէ՛ իրականութիւն: Իսկ այնտեղ, ջրաղացի յետևում ահագին ամբարդակը քանդւում էր հա՞ քանդւում, հեղեղ

էր գալիս, կարծես Գայլատուայ լիճն ամբողջապէս թափ առած՝ վազում էր այս ողորմելի շէնքի վրայ, մոմաւորով, լիզելով աւերում էր անողորմ կերպով: Ջրտան անցքը նեղ էր ջրերի ահագին քանակութիւնը պարտկելու համար, ալիքները բարձրացան, փրփրուն ու կտտաղի, նրանց միահամուռ թափի տակ ջրաղացի յետևի պատը ծռուեց, կախուեց և ընկաւ որոտով: Նաւն ու փառը, չաղչաղը, պատերն ու ամբարդակն իրար խառնուեցին, և ալիքները մռնչալով առան այդ բոլորն ու առաջ քշեցին: Գսպէն չէր տեսնում այդ, միայն լսում էր խլացուցիչ որոտը և զգում էր աւերածի բոլոր սարսափը: Քառասուն տարուայ նրա գոյութիւնը փլչում էր այդ սարսափելի գիշերին, քառասուն տարուայ նրա կեանքը մաս-մաս գնում էր ալիքների հետ: Վտանգի մեծութիւնը մոռացած՝ նա մի վայրկեան նետուեց գէպի ամբարդակը, նրան թուում էր, թէ մի բան կարելի է անել, մի անցք փակել, մի քար դրել, մի թումբ պնդացնել, վազեց և կանգ առաւ քարացած, ամբարդակի տեղ բացուած էր մի ահագին վիհ, սե ու սարսափելի, ուր տարերային թափով ալիքները մղում էին իրար աւերածի անյագուրդ կատաղութեամբ, շրփում, ոռնում և խաւարի մէջ փայլիլում մի տեսակ մութ մահասառսուռ խորհրդաւորութեամբ: Իսկ ջրաղացի տեղ երևում էր միայն մի լայն ջրանցք, որի երկու կողմերում դեռ բարձրանում էին պատերի երկու խղճուկ կտորներ, ասես աւերածի սարսափը կատարեալ դարձնելու համար: Ջարդուած, յուսահատ ծերունին երեսը գէպի գիւղը դարձրեց և որպէս մի յետին փորձ՝ բոլոր ուժով կանչեց.

— Օգնութիւն...

Չայնը տարածուեց ամայութեան ու խաւարի մէջ և անպատասխան մեռաւ հեռւում, և յանկարծ բոլորովին մոռիկ, ուռիների տակից լսուեց մի բարձրաձայն քրքրջոց, մի գիւնային ծիծաղ, որ կարծես հեղնում էր օդնութին աղաղակող մենաւոր ծերունուն, հեղնում էր նրա մեծ ցաւը: Գսպէն լսեց այդ քրքիջը և իր դժբաղ-

դուժինը մոռացած վայրկենապէս՝ բոլոր ուշադրու-
թիւնը դէպի նա դարձրեց.

— Օգնութիւն...

Քրքջոցը կրկնուեց աւելի մօտ, աւելի չոր ու դը-
ժոխային։ Գսպէն լսեց, ճանաչեց այդ ձայնը, ցնցուեց
և այս անգամ օգնութեան փոխարէն կատաղաբար
ճչաց.

— Օ՛, անողորմէ

Նաւօն էր... Գսպէի ոխերիմ թշնամին, ծեր ձըկ-
նորաբէ Գսպէն յիշեց բոլորը, յիշեց նրա սպառնալիքը
Շողերի մահուան օրը, յիշեց գիշերը լսուած օտնաձայ-
ները, յիշեց ու հասկացաւ... Նաւօն վրէժխնդիր եղաւ,
իր խելագարութեան մէջ բոլոր զայրոյթը թափեց Գսպէի
վրայ։ Ամբարբաւը նա էր քանդել, ինչպէս և՛ գիւղի դէ-
ղերը նա էր հրդեհում, ցերեկը լճի վրայ, ալիքների հետ մի
անվերջ, անխորհուրդ պաշքարի մէջ, գիշերը սարսափե-
լի ծերունին դուրս էր ընկնում որպէս մի չար ոգի և
մահ ու աւերած սփռում իր շուրջը։ Նրա խախտուած
գլխում ամեն ինչ տալիս ու վրայ ու այլանդակ, մի
միաբ սակայն մնում էր պարզ ու որոշ, քանդել,
քանդել, քանդել... իսկ փշրուած սրտում բուռն ատե-
լութեան զգացմունք դէպի աշխարհը, մարդիկ, և նա
քանդում էր...

Գսպէն նետուեց դէպի ուռիները, որտեղից լսում
էր այն դիւային քրքիջը, որտեղ ծածկուած էր իր զար-
հուրելի ախոյեանը։ Այս անգամ Նաւօն չը փախաւ, նա
յենուած էր ծառին և նայում էր մթութեան մէջ իր
զայլային աչքերով։ Գսպէն բռունցքները սղմած՝ բոլորո-
վին մօտեցաւ. երկու ախոյեաններն այժմ դէմառդէմ
էին, խաւարի մէջ երկսի աչքերն էլ փայլում էին, և
տաք շնչերն այրում երեսները փոխադարձաբար։

— Դու ես, դժւ, ես այդ գիտեմ, անաստուած,
մոռաց Գսպէն, ես տեսնում եմ քո դիւային աչքերը,
ճանաչեցի անիրաւ ձայնդ, աւերիչ, մարդասպան...

Պատասխանի փոխարէն Նաւօն միայն քրքջաց. այդ

սարսափելի ծիծաղն իսպառ զինաթափ արեց Գապէին, նա զգաց, որ իր առաջ կանգնած է մի խելագար, յետ-յետ քաշուեց, մինչդեռ Նաւօն շարժուեց և վազէվազ անյայտացաւ: Հեռուից դեռ երկար լսում էր նրա ծիծաղը, մինչդեռ Գապէն գնաց դէպի ջրաղացի աւերակը, կիսափուլ պատի տակ ծեր գլուխը ձեռներին մէջ առաւ և հեկեկաց, դառն արցունքները թափուեցին մարած աչքերից, նա էլ ոչ տուն ունէր, ոչ գլուխ դնելու տեղ, այժմ բոլորովին մենակ, բոլորովին անտէր էր ծեր ջրաղացականը: Եւ նա լալիս էր երկար, երկար իր բնի, իր ջրաղացի աւերածը, և բուն վերեւից վայում էր նրա հետ:

—Վճռւմբու, վճռւմբու, վճռւմբու...

Լոյսը բացուեց: Գապէն վերկացաւ, մէկ էլ նայեց աւերածին և ինքն իրան զարմացաւ, որ այդ բոլորից յետոյ ինքը դեռ ապրում է: «Ո՞ւր փախայ և ինչո՞ւ համար, մտածում էր նա, լսւ էր չէր լինի, եթէ կտուրն այս անիծուած գլխիս իջնէր և տանջուած մարմինս ջրերի մէջ թաղէր, այսուհետեւ ո՞ւր գնամ... ո՞ւմ դուռը թակեմ՝ մի անկիւն, մի կտոր հաց մուրալու...»

Նա քայլում էր ձեռքը ծոցը, գլխաբաց և աչքերը գետին յառած. յանկարծ նա կանգ առաւ, և դառն ժպիտ խաղաց ծեր շրթունքներին. նա իր սաքերի տակ տեսաւ չաղչակը, որ ջուրը դուրս էր ձգել ավել: Բազմի դե դառն հեգնութիւն, ջրաղացից էլ ոչինչ չը կար, ոչ փառ, ոչ քար, ոչ նաւ, բայց մնացել էր այս չաղչակը, փայտի այս ողորմելի կտորը՝ որպէս մի կիզիչ յիշողութիւն իր մեծ դժբաղդութեան:

Իր ջրաղացի փառքի և դժբաղդութեան հետ կապուած փայտի փոքրիկ կտորն այնուամենայնիւ թանգ էր նրա համար, ուստի կռացաւ վերցրեց և խաղացնում էր ձեռքի մէջ, նայում էր զանազան կողմերից, չըրթունքները շարժւում էին, կամացուկ խօսում էր նրա հետ: Յետ դարձաւ, դէպի ուռենիները դիմեց, այնտեղ, ուր գիշերը հնչւում էր Նաւօի քրքջոցը, ուր վայում էր

բուն: Սաւաղին հասնելով նա կանգ առաւ մի վայր-
կեան, նայեց ու մումուաց աստամների արանքից:

—Անիրաւ, խելագար...

Նաւօն խնամքով փակել էր սաւաղը և բոլոր ջրե-
րը դէպի ջրաղացը մղել՝ ամբարդակը քանդելու համար:
Գսպէն շարունակեց ճանապարհը դանդաղութեամբ
և միևնոյն ժամանակ ուշիուշով նայում էր ծառերին,
նա կարծես փնտրում էր մէկին:

—Կը գտնեմ, կը գտնեմ քեզ, մումուում էր նա:

Այսքան չարիքի, այսքան դժբաղդութեան փոխա-
րէն նա էլ մէկին պէտք ունէր՝ իր վրէժխնդրութեան
թոյնը նրա գլխին թափելու, որ դոնէ սիրտը մի փոքր
հովանար, և այդ մէկը բուն էր, այն չարագուշակ բայ-
ղուշը: Այն օրուանից, որ այդ անիրաւ թռչունը սա-
ւառնում էր ուռիների և ջրաղացի վրայ, չարիքը
Գսպէից չէր հեռանում: Ասօն, Շողերը, Նաւօն փոթոր-
կոտ գիշերին, Ապրօն զուլումով, ուխտաւորներն իրանց
բերած ճակատագրով և սրանց բոլորի վրայ բուն, նրա
փոյ-փոյը:

—Կը գտնեմ, կը գտնեմ քեզ, անիրաւ, կրկնում
էր նա՝ մտածելով անցեալի մասին:

Եւ գտաւ:

Ծեր բազուկի բոլոր թափով նետեց չաղչակը
դէպի վեր, դէպի ուռենին, և սգաւոր թռչունը
թրպրտալով ընկաւ նրա ոտների տակ: Գսպէն կա-
տաղաբար վրայ պրծաւ, բռնեց ոտներից, բարձրա-
ցրեց վեր և խելագարի պէս ճօճում էր թռչունին օդի
մէջ, ապա բոլոր ոյժով խփեց գետնին բուի արիւնա-
թաթախ ու ջախջախուած դիակը: Թռչունը մի վերջին
վայրէն արձակեց և մեռաւ: Գսպէն կրկին մօտեցաւ և
նայում էր արիւնոտ մսի այդ այլանդակ կտորին, որ
ընկած էր իր ոտների առաջ:

—Վայի, դէ, վայի, անիրաւ, բացականչեց նա, ապա
վշտից խենթացածի պէս քայլեց թռչունի դիակի վրայ,
ոտներով հարուածում, տրորում էր: Ոսկորները բաժա-

նուեցին իրարից, փետուրները ցաք ու ցրիւ եկան, բայց կատաղած ծերունին՝ մազերն արձակ, միւրուքը խճճուած, աչքերը սարսափելի՝ դեռ շարունակում էր հարուածել ու տրորել: Երբ նա ուշքի եկաւ, ոտների տակ էլ ոչինչ չը կար բացի մի երկու կտոր ոսկորից և մի քանի խղճուկ փետուրներից: Գսպէն նայեց երկար-երկար, դէմքը ծածկեց և հեկեկալով փախաւ հեռոն-հեռոն աւերակ ջրաղացից և իր ձեռքով բղկտուած, ճխրուած բուից, երկուսն էլ սարսափելի էին, երկուսն էլ անդառնալի, մէկը Նաւօն արեց, միւսն ինքը՝ Գրսպէն: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ... պատասխան չը կար, ուխտաւորներն ասում էին, թէ աշխարհում որ կողմը նայես, մէկը միւսի ճակատագիրն է:

Եւ ծերունին քայլում էր անընդհատ...

Գսպէն գիւղը չը մտաւ, այլ դաշտերով ու ձորերով ամբողջ օրը թափառեց և երեկոյեան դէմ յոգնած, ուժասպառ հասաւ Մրրկի սրբի բլրին: Այստեղ աննըպատակ չ'եկաւ նա. կ'ուզէր էլի մի անգամ տեսնել խաչքարը և վերջին անգամ հարցնել, թէ ինչո՞ւ է այս բոլորն այսպէս: Նա կ'ուզէր իր ամբողջ կեանքը փռել նահատակի առաջ և հարցնել, թէ ինչ անուն ունի այն: Չէ՞ որ ինքը հաւատում էր... Հարցնել, իմանալ այդ բոլորը, և յետոյ ինչ ուզում է՝ թող լինի, ամեն ինչ վերջացած է:

Արեւը ծածկուեց սարերի յետևում, լուսինը բարձրացաւ Պայաղէտի կողմից Բարդողեան լեռների թիկունքից և ահագին ստուերներ շինեց բլուրներից ու բարձր լեռնակատարներից: Ծերունին քայլում էր լեռնային արահետով, մերթ նստում հանգստանում էր մի քարի վրայ, ապա կրկին շարունակում ճանապարհը: Վերելքը քանի գնում գոլարանում էր, տեղ-տեղ ժայռեր ու մացառներ փակում էին նրա առաջը, Գրսպէն չանդռնելով, սողալով պտոյտ էր գործում ու կրկին

բարձրանում: Քնած էր շրջակայքը, լեռնային հովիտ էր փչում սլալալով, ցուրտ էր. բայց ծերունին բարձրանում էր անընդհատ, նա պէտք է խօսէր սրբին և յետոյ... անդունդներն ու բարձրաբերձ ժայռերը շատ էին նրա չորս կողմում, մի մաշուած կեանք ամեն տեղ կարելի է թաղել, մտածում էր նա:

Մօտ էր կատարը:

Հեռուից երևում էր արդէն հսկայ խաչքարը՝ թեւորը վեհօրէն տարածած աշխարհի վրայ, որպէս իր օտների տակ ծնկաչոք փռուած ժողովրդի գլխին աղօթող ծեր անապատական: Նրա ստուերը կախուել էր կատարից, և ծերունին մի սրբազան երկիւղով բռնուած՝ նայում էր այդ նուիրական ստուերին, որ կարծես ցած էր կախուել իմանալու, լսելու համար, թէ ինչ է կատարում ներքեւում աշխարհի վրայ: Գապէն նայում էր և էլ քայլել չէր կարողանում. նրան սարսափելի էր թւում գիշերով հասնել այնտեղ, ուր իշխում էր մի երկնային գաղտնիք, որ արարածների բաղդերը շալակած իր մութ ծաղքերում խաղում է անհունութեան մէջ: Գապէն դողում էր: Յերեկով այսպէս չէր: Այժմ՝ կարծես սուրբ ճգնաւորն ինքն աղօթում է այն խաչի յետեւում ու ասում է զարմանալի բաներ: Լուսինը փայլում էր՝ պաղ ճաճանչներով, նրա արծաթագոյն լոյսի միապաղպղ ցոլքերի մէջ լեռ ու դաշտ շողում էր և ամեն ինչ՝ արծաթէ քօղ իջած վրան՝ փսփսում էր այն խաչի հետ: Վատարը՝ ուր ցցուած էր խաչքարը, ուռչում, բարձրանում էր և կարծես ձգւում էր վերև համբուրուելու լուսնի հետ: Ծերունուն թւում էր, թէ այստեղ, այս նուիրական վայրում ամեն ինչ խօսում է, քամին փսփսում է քարերի հետ, մացառները՝ լուսնի շողերի հետ, խաչքարը՝ ճգնաւորի հետ, և ամենքը միասին նայում են վերև, ուր աստղերը թարթում են մեղմիւ, ուր երկինքը յօրանջում է վեհօրէն:

Լուսինը բարձրացաւ աւելի վեր, նա արդէն խաչքարի կատարին էր, և Գապէն զարմանքով տեսաւ, որ

նրա շուրջը կարմիր բակ կար։ Չար նշան, նա էլ է խօսում ցաւից ու արիւնից, մտածեց ծերունին։ Երկնքի պատկերը համապատասխանում էր նրա սրտին։ Ծերունին ընկճուեց, այնուամենայնիւ պէտք էր բարձրանալ, նա իր վերջին ժամերն էր քաշում դէպի վեր, նա իր վախճանն էր փնտրում այս խորհրդաւոր վայրերում։ Ծարժուեց տեղից և իսկոյն կանգ առաւ, խաչքարի շուրջը մէկը միւսի յետեից յանկարծ կարծես գետնից բուսնելով՝ շարուեցին տարօրինակ մարդկային ստուերներ, մէկը մէկից մեծ, մէկը մէկից սարսափելի։ Ո՞վքեր են։ Լուսնի շողերի տակ նրանք գալարւում, ձգւում, մեծանում, ապա կազմում են մի երկար շարք։ Լուռ են։ Ահա կանգնեց մէկը, ըստ երևոյթին մի ծերունի, բարձրահասակ ու յաղթանդամ և դարձաւ միւսներին.

—Մի տրտնջաք, զաւակներս, յոգնած ենք, տանջուած ենք ու քաղցած, բայց մեր ճակատագիրն ունեցող մարդիկ ուրիշ կերպ լինել չեն կարող։ Վանահայրը մեր առաջ փակեց վանքի դռները, գիւղը մեզ մերժեց մի անկիւն ու մի կտոր հաց—ցասման ժամից առաջ վճռել են արդար ֆնալ—ծերունու հիւրասէր ջրաղացն էլ աւերակ դառնալ։ Հարթավայրի վրայ ամենքը տեղ ունեն, գազանները լեռների այրերում ու խոռոչներում որջ ունեն, իսկ մենք թառում ենք լեռների կատարներին, մենք նզովուածներ ենք, ասում են՝ մեր ոտներին կապուած են անէծքն ու աւերածը։ Այս խաչքարը մի հին աւերածի նշան է, բայց մենք ճգնաւորներ չենք, այլ նզովուածներ բոլոր նրանց համար, որոնք լիզում են հին մամուլապատ քարերը։ Ուխտաւորներ էինք, մեզ դարձրին գիշերային դեւեր։

—Մենք նզովուածներ ենք, ասացին մի քանի ձայներ, աւաղակներն անէծքի ծնունդ են, ուխտաւորներ էինք, մեզ դեւեր դարձրին, և մենք կը քրքջանք այժմ դեւերի հետ տանջուած ու քաղցած, թող այդպէս լինի։

—Մըրիկը մօտենում է, շարունակեց առաջինը, նա՝ յեցէք, ահա լուսնի շուրջն արիւնը բակ է կապել, մենք

մեղաւոր չենք, լուսինն աւագակ չէ, բայց ճակատին արեան պսակ ունի, ո՞վ ստիպեց նրան արիւնը զարդ ընտրել այս լեռներով անցնելիս... Մըրիկը մօտենում է, իսկ մենք լեռների կատարին ենք թառել, ո՞վ էր տեսել ուխտաւորների երեսին փակուէին դռները։ Հարթավայրը տափակ է. նա խլէզի պէս գետնին է կպնում, երբ զարկում է մըրիկը, և լիցում է մամուլատ քարերը. մեր ճակատը մենք տուել ենք սարսափելի հովերին, ինչ մեղաւոր ենք, միթէ լեռների արգանդից մենք նըղովքի երկունքով դուրս վիժուեցինք, կամ գուցէ մեր հայեացքից առաջին անգամ արիւնոտ լուսինը թարթեց, ու ձորերն իրանց խռոջներում քար-քարի զարկեցին ու կայծեր տուին։ Մենք մերժուածներ ենք, բայց մեղաւորներ չենք, երբ երկնքում լուսինն էլ արիւնն է ընտրել իր ճակատին պսակ, իսկ մեռելները հողի տակ նրա գեղեցկութիւնով հմայուած՝ ոսկորէ թաթերով ծափ են տալիս ու հրճում այս զարմանալի երկրում։

— Մենք մեղաւոր չենք, որ լուսինը արիւնէ պսակ ունի, կրկնեցին նախկին ձայները։

— Լսեցիք, այսօր վարդապետն ասաց, որ այս աշխարհը երկնքի հովանու տակն է։ Սմեն անգամ, երբ մըրիկն է բռնում այս կողմերում, սուրբը դալիս է ամպերի հետ, կախում է այս խաչքարի թեւերից, լալիս է, լալիս, և նրա հետ միասին լալիս է ամբողջ աշխարհը։ Եկեղեցիների կատարներից զանգակները բերանաբաց ու յուսահատ օղբում են, հարթավայրը տափականում է, մինչև փոթորիկն անցնի։ Մի ժամանակ եղել է դուցէ, երբ սրբի լացով ու զանգակների մրմունջով մըրիկն անցել է, երբ այս խաչքարի ու երկնքի մէջ ճանապարհը բաց է եղել գողգոթացող սրտերի համար, բայց այժմ լուսինն իր կարմիր պսակով փակել է սրբի ճանապարհը, և մըրիկը չի անցնի, նա մշտական է, ահաւոր, աւերիչ։

— Մըրիկը կը գայ ահաւոր ու աւերիչ, ձայն տուեց մի ուրիշը, բայց սուրբը չի գայ, աշխարհում ամեն բան

փոխուել է։ Մենք էլ մեզ համար մեր սուրբն ունենք. մրրկի ժամանակ տղամարդի լայն կուրծքն ու մոլորուած գնդակը եղբայրներ են։ Մերթուած ու հալածուած ուխտաւորներ ենք, բայց կը ժպտանք լուսնի արիւնոտ պսակին, մենք մրրկի զաւակներ ենք դարձել՝ նզովքի երգը շրթունքներէս...

—Է՛հ, դուք նզովեցէք մրրկին ու ժպտացէք լուսնին, իսկ Ապրօն այստեղ իր պատանը կը փռի և վրան կը պառկի հանգստանալու, մինչև Ասօն հաց բերի գիւղից։ Վալադն ամենից շատ է յոգնում, այնպէս չէ, ընկերներ։

Խօսողն Ապրօն էր, Գոպէն ճանաչեց ձայնը, լսեց նաև Ասօի անունը, ամեն բան պարզոււմ էր նրա համար.—ս. Կարապետ գնացող ուխտաւորներն էին, որոնք այժմ վերադարձել են։

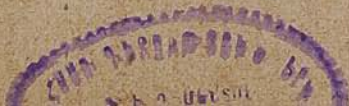
—Ապրօ, բայց եթէ վարդապետը մեր մասին լուր տուեց թափառական վրանաբնակներին, ինչպէս որ ըստ պառնաց այսօր, դուցէ այն ժամանակ այդ քո պատանը տակդ փռելու տեղ վրադ կը փռենք, ու կը քնես յաւիտեան, ինչ կ'ասես։

—Ապրօի համար միևնոյն է, թէ էսօր, թէ էգուց։ Քիչ առաջ լաւ ասաց մեր ընկերը—«մրրկի ժամանակ տղամարդի լայն կուրծքն ու մոլորուած գնդակը եղբայրներ են»։ Է՛հ, մենք խօսմ վաղուց ենք մրրկի մէջ, թող գայ...

Մարդկային ոտնաձայներ լսուեցին բոլորովին մօտիկ, Ապրօն խօսքը կիսատ թողեց, լսեց։

—Ո՞վ ես, ձայն տուին միանգամից մի քանի հոգի։

Բլրի վրայ, խաչքարի հանդէպ յայտնուեց մի պատկառելի ծերունի իր հասակի բոլոր վայելչութեամբ, գըլխաբաց, ճերմակ մաղերն ու փառայեղ միրուքը լուսնի շողերով արծաթափայլ հովհարոււմ էին գիշերային քամուռ առաջ, և նա լուռ քայլում էր դանդաղութեամբ, ասես մի ծանր բեռի տակ ճնշուած, կամ մի անհնաւին զաղտնիք իր սրտում։ Ապա նա կանգ առաւ, նայում էր հսկայ թեւատարած խաչքարին, ուխտաւորնե-

րի շփոթուած խմբին և կամ դէպի վեր՝ կարմրատակած լուսնին: Նա կարծես մի ոգին լինէր, որ գերեզմաններէց դուրս էր ընկել ուշ գիշերով աստղերի հետ փրսփալու համար, կամ ինքը Մըրկի սուրբը:

— Ո՞վ ես, կրկին ձայն տուին ամենքը ոտքի ելնելով և իրար անցած:

— Ձեզ պէս մէկը, խօսեց խորհրդաւոր անձանքը. — անտուն ու անտէր, որ էլ գլուխ դնելու տեղ չ'ունի աշխարհում և որ եկել է Մըրկի սրբին հարցնելու, թէ ինչո՞ւ այսպէս, ո՞ւմն է հարկաւոր, որ մի ծերունի իր մաշուած ոսկորները քաշ տայ դռնէ դուռ, դողայ խաւարի մէջ և իր տանջուած գլուխը դնելու տեղ չը գտնի: Եկայ բողոքելու սրբին, բայց դուք ասացիք, թէ նա էլ չի գայ, էլ չի գայ... Կոյսն ասում էր, թէ նա կը գայ, կը գայ... որի՞դ հաւատանք, ո՞վ է ճշմարիտն ասում... վաղուց, շատ վաղուց է, որ միշտ այսպէս է եղել, թէ երկնքում, թէ երկրի վրայ խեղճերը դատ ու արդարութիւն փնտրեցին ու չը գտան, և թափառում են անտէր անտիրական, էլի փնտրում են, իսկ մըրիկը չորս կողմից մօտենում է օր-աւուր...

— Ո՞վ ես, ծերունի, ասա վերջապէս, խօսեց գըլխաւորը, ի՞նչ կարող ենք անել քեզ համար:

— Ոչինչ, ոչինչ չէք կարող անել... ջրաղացը տես՞ք...

— Օ՛հ, իմ խեղճ բարեկամ, այդ դձու ես, ծեր ջրաղացպանը... ո՞վ աւերեց քո բունը:

— Ճակատագիրը, չէ՞ դուք ասացիք, որ ջրվէժն իմ ջրաղացի ճակատագիրն է, եկաւ ու քանդեց, այժմ փնտրում եմ իմ ճակատագիրը:

— Գապէ՛ ամի, ցուրտ է այստեղ, լաւ չէ՞ գիւղը գնաս:

— Դ՞ու ես, Ապրօ... հա՛, դու էլ անտուն ես, իրաւունք ունիս այստեղ լինել: Լաւը դ՞ու ես անում... բայց իմ տեղն այստեղ չէ. դէ՛հ, մնա՞ք բարի, բարեկամներ, հալածուած ու մերժուածներ էք, բայց էլի մի նգովէք այս աշխարհը, որի վրայ լուսինն էլ արիւն է

ցուքեր է թափում: Խեղճերի, անճարների երկիր է այս, վաղուց հետէ նդովումած, հին մրրիկները շատ են ծեծել, լալկանները շատ-շատ են այստեղ, ժպիտ չը կայ: Թող Աստուած դարձեալ ձեր ուխտն ընդունելի անի... Իմ բեռը մենակ իմն է, ես մենակ կը տանեմ... մնաք բարի, այժմ ես կ'երթամ գլուխս դնելու մի տեղ ճարելու, որպէսզի յաւիտեան հանգստանամ, թէ այստեղ չը լինի, ջրաղացիս յետևում մի մեծ վիհ կայ, մնաք բարի:

Ծերունին մէկ էլ նայեց խաչքարին, գլուխն օրօրեց վհատուած, ձեռքերը վերև բարձրացրեց, մի բան մրմնջաց, ապա յետ դարձաւ և նոյն դանդաղ, հանդիսաւոր քայլուածքով սկսեց ցած իջնել բլրից ինչպէս մի մարգարէ, որ իր մենաւոր անկիւնից ցած էր գնում՝ աշխարհին մեծ ճշմարտութիւն ասելու:

Մի առ ժամանակ դեռ հեռւում երևում էր ծերունու հոյակապ հասակը, ճերմակ մազերը հոգմահարւում, փայլփրլում էին լուսնի շողերի տակ, ապա նա ծածկուեց ժայռերի յետևում, և կամաց-կամաց ոտնաձայնն էլ մեռաւ հեռաւորութեան մէջ: Շուարած ուխտաւորները դեռ շարունակում էին նայել նրա յետևից դէպի այն ժայռերը, որոնք ծածկեցին ծերունու յուզիչ պատկերը, նայում էին և կարծես չը գիտէին վաղել, յետ բերել նրան իրանց մօտ, թէ թողնել, որ հետևի իր ճակատագրին: Ծերունու յայտնուելն ու հեռանալն այնքան անսպասելի, այնպէս յանկարծակի եղաւ, որ ամենքին չփոթեց:

Լուռ էին ու մտազբաղ:

XXI

Սուրբ Խաչի կիրակնամուտ երեկոն էր: Նունուֆարն ու իր փոքրիկ Շուշիկը լուռ կձկուել էին թոնրի վրայ, բայց իւրաքանչիւրն իր առանձին խոհերն ունէր: Աղջիկը մտածում էր վաղուայ տօնի մասին: Յասման

Ժամ էր, ասում էին՝ պատարագ է լինելու, դրսում թափօր. այդ բոլորը փոքրիկ աղջիկը չէր հասկանում, այս պատճառով վաղուայ օրը նրա համար դարձել էր մի գրաւիչ խորհրդաւորութիւն, նա երեւակայում էր առնուադն, որ զատկի ճրագալոյցի պէս ժամում շատ մոմեր կը վառուեն, տէրտէրն ու տիրացուները ճօխ շորեր կը հագնեն, և յետոյ երեւի մի բան էլ աւելի։ Ընկերուհիները բոլորը գնալու էին, այդ նա գիտէր, ինքն էլ կ'ուզէր գնալ, բայց չէր իմանում ինչպէս ասել մօրը, որ չը վշտանայ։ Երեխաները մի քնքոյշ մտահոգութիւն ունին ծնողների համար նրանց վշտի, դժբաղդութեան ժամանակ։ Շարունակ մօր մօտ, ականջը նրա անվերջ ախուժախերին, աղջիկը մօրը մխիթարելու համար իր հնազանդութիւնը հասցրել էր կատարեալ ինքնամոռացութեան, այդ փոքրիկ սիրտն ապրում էր ասես միմիայն այդ վշտահար պառաւին մխիթարելու համար։ Նունուֆարը վաղճւց, Շողերի մահից յետոյ էլ ոտքը եկեղեցի չէր դնում, նոյն իսկ աշխատում էր փողոցում չ'երեւալ, նա միշտ վախենում էր, թէ որդու մասին դրսում մի վատ բան կը լսի, անէծք կամ բօթ։ Այժմ Շուշիկը մտածում էր՝ ասել, թէ՛ չ'ասել մօրը, որ իրան եկեղեցի տանի։

Մայրն էլ մտածում էր Գսպէի ջրաղացի անցքի մասին։ Առաւօտը վաղ գիւղում լուր տարածուեց, թէ չարագործ մարդիկ, երեւի էլի նրանք, որօնք գիւղում այնքան դէզեր այրեցին, քանդել են թմբերը և Գսպէի ջրաղացը ջրերի բերանը տուել։ Հաւատացնում էին, որ դժբաղդ ծերունին էլ թաղուել է աւերակների տակ, միայն զարմանալին այն էր, որ նրա գիակը դեռ ոչ ոք չէր տեսել։ Ամբողջ օրն այդ փոքրիկ փոշոտ ջրաղացի այն ալեղարդ պատկառելի ծերունու պատկերը Նունուֆարի աչքից չէր հեռանում։ Եւ դա իր պատճառն ունէր, այդ տխուր անցքը յիշեցնում էր Ասօին, իր վտարանդի զաւակին, յիշեցնում էր վատաբաղդ Շողերի

զարհուրելի մահը, իր օջաղի վրայ թափուած արիւնը, իր անտէրութիւնը, իր խեղճութիւնը:

— Մայրիկ, էգուց ես էլ կը գամ քեզ հետ:

Նունուֆարը թողեց իր մտքերը և նայեց աղջկան, որ մանկական պարզ խորամանկութեամբ մատնում էր իր գաղտնիքը:

— Ո՛ւր, Շուշիկ ջան, հարցրեց մայրը չը հասկանալու տալով:

— Ժամ, «ցասումը» տեսնելու, էգուց ժամում ցասում պէտք է անեն, չէ՞, մայրիկ, սիրուն կը լինի:

— Օ՛ր, ցասումի տէրը մեռնի՛, բալա ջան, ես չեմ գնում ժամ, ցասումը չեմ ուզում:

Փոքրիկ աղջկայ փորձն անյաջող անցաւ, այդ ցասումը, այդ խորհրդաւոր բանը նրան այնպէս գրաւում էր, և մայրը պիտի զրկէր նրան այդ հաճոյքից:

— Ամենքը գնում են ցասումին թամաշա, մումը՝ ռաց նա քիչ յետոյ լացակումած ու գլուխը քարշ ձգեց:

Մայրը չը լսեց կամ չը լսելու տուեց:

Դարձեալ լռութիւն տիրեց խրճիթում, և նրանցից իւրաքանչիւրը շարունակեց իր մտքերը. Շուշիկը «ցասումով» էր զբաղուած, իսկ մայրն իր զաւակի ճակատագրով:

Դուռը ճռռալով կամացուկ բացուեց, չէմքի վրայ յայտնուեց մէկը. Նունուֆարը գլուխը բարձրացրեց վախեցած ու շփոթուած. Ասօն էր...

— Ախպէր ջան, ճշաց Շուշիկը գէպի նա վաղելով, մայրը յուզմունքից տեղումը քարացաւ մնաց, որդին հասաւ և նրա պարանոցովն ընկաւ հեկեկալով:

— Ներիր, իմ խեղճ մարէ, ներիր ինձ...

— Քեզ մատաղ մարէն, Ասօ ջան... զլխովդ պտոյտ գամ, բալա ջան... կոխած հոդերիդ էլ մատաղ, դարիք բալա... ո՛ւր էիր, ո՞ր չալերը, ո՞ր ձորերը, ինչի՞ հսպէս արիր, ձեռքս չոր գետինը, թաց աչքս դրանը...

—Ներիր, ներիր, մարէ, դարդ ունիմ, դարդ հազար ծովի չափ։

—Ախ, քոռանամ ես, էլի դարդ... ծով-արիւնը տունս բռնեց, բալա՛ ջան, էրուած սրտերի մորմոքը, հազար բերնից թափուած անէծքը սև ամպ կապին օջաղիս վրայ, էլի՛ դարդ... աւարական ջրերը խմեցիր, չոլերն ընկար էս սև օրերին, զուլումի մէջ մօրդ թողիր անտէր-անտիրական, էլի դարդ... նշանածդ՝ ջահիլ-ջիւլան վարդ աղջիկը քո ցաւից գլուխը մահին տուեց լճի մէջ ու իր արիւնը փռեց քո ճանապարհին, հայրը՝ ջըրատար Նաւօն գիշեր-ցերեկ պսոյտ-պսոյտ է անում ջրերի վրայ, մինուճար զաւակի դարդից մահ է կանչում, մէրը առաւօտից երեկոյ բայդուշի պէս կտրանը թառած՝ մոխիր է ցանում երկնքի երեսին, դատ ու դատաստան խնդրում Աստծուց, էլի դարդ... ան, քանիսն դու դարդ եղար, օրդի ջան, քանիսի՛ մեղքը վրդիդ առար, անբաղդ բալա. ու բոլորն ինչի՛ համար, ես ամաչում եմ ասել... իմ ո՞ր մեղքի համար, ողորմած Աստուած, ինձ էսքան ցաւ, էսքան ամօթ բաժին տուիր... ո՞վ էր տեսել խաչ-աւետարանով նշանուած մարդը գընար ուրիշի կնկան աչք գնէր... էդ էլ դու արիր...

Եւ խօսքերը թափուում էին Նունուֆարի շրթունքներից հեղեղի պէս. ամիսներով կուտուած կսկիծը և ամօթն էր այն, որ սրտից բղխելով՝ փռուում, ծովանում էր օրդու առաջ։ Նա գրկել էր իր զաւակի գլուխը, տանջուած ու թափառական, համբուրում, գուրգուրում, արտասուում և միևնոյն ժամանակ դանգատում բաղդից, երկնքից, օրդուց։ Այս վշտահար տղամարդը, իր յոյս ու ապաւէնը և իր ծով-ցաւերի աղբիւրն էր, իր սև օրը և երջանկութիւնն էր, իր կեանքը և իր մահն էր։ Եւ նա չը դիտէր ինչպէս վերցնել մէկն առանց միւսի, ինչպէս բաժանել իրարից այդ երկուսը, որ Ասօն այնպիսի յամառութեամբ միացրել էր իր մէջ։

Եւ դանգատում էր մայրը և վշվշում էր իր ցաւոտ անկարողութեան մէջ։ Չը կար մէկը գոնէ, օրին

կարողանար անիծել այդ անարդար տեղը տառապած կինը, որի գլխին կարողանար թափել իր կրած կսկիծի, ամօթանքի թոյնն առանց խղճահարուելու... նրա առաջ իր ուղիւն էր, նոյնպէս տանջուած, նոյնպէս դժբաղդ, որքան մայրը:

Ասօն գլխակոր և լռութեամբ լսեց մօր բոլոր առածները, նա թողեց, որ այդ տանջուած կինը գուրս թափի սրտի բոլոր ցաւը, ապա քնքշութեամբ բռնեց նրա խորշոմած ձեռքը, տարաւ իր շրթունքներին:

— Մարէ ջան, ասաց նա, ներիր ինձ իմ անցեալը, բայց ես էլ էն չեմ, քո ասած դարգից վաղուց եմ բըժշկուել, եթէ իմ ցաւը մի կին լինէր, ես քո երեսը դարձեալ չէի գայ, մարէ, և իմ ձեռքով իմ գերեզմանը կը փորէի: Ներիր ինձ Շողերի համար, ես կարծում էի, թէ միայն ինձ եմ զոհ բերում ուրիշներին, գուրս եկաւ, որ Շողերն էլ կապուած է ինձ հետ բաղդով և գնաց այնտեղ, ուր շատերն են դնում անդառնալի կերպով: Մեր ժամանակը դարձել է մի սև անդունդ, ուր զոհները թափուում կուտուում են իրար վրայ, տեսնենք երբ կը լցուի...

— Սառն, Սառն, ինչո՞ւ չար աչքը քեզ չը դիպաւ:

— Մարէ, հաւատա՞ որդուդ, իմ խեղճ մարէ, վաղուց, շատ վաղուց ինձ համար ոչ Սառա գոյութիւն ունի, ոչ Շողեր, նրանք երկուսն էլ անդառնալի կերպով չքացել են իմ մտքից ու սրտից, և նրանց տեղը բռնել է մի ուրիշը— սարսափելի և՛ գեղեցիկ միաժամանակ:

— Ո՞վ է, որդի, հիմայ ո՞վ է քո դարդի աղբիւրը:

Մայրը չէր հասկանում որդուն:

— Կին չէ, մարէ, այլ մի ուրիշ բան, ահաւոր և գըրաւիչ... դու ինձ ասացիր, որ ես գեղեցիկն ու արդարը սիրեմ. հոգիս անտառներում մոլորուած ճամբորդի պէս շատ թափառեց, մինչև գտաւ, գո՛ւ ասացիր, մարէ, քեզից սովորեցի: Ծաղիկը ծաղկեց է սիրուն, սարը՝ սարից, ձորը՝ ձորից, կենը՝ կնոջից, կայ մի ուրիշ բան,

որբի ձեռքից բռնեմ, աշխարհէ աշխարհ հաց մուրալով
քո յետեւից գամ:

—Կը գամ, կը գամ, կրկնում էր Ասօն հացերը
կապելով:

—Ախր որդի, ինչի՞ ես գնում, ում համար ես գը-
նում:

—Լացողների համար, մարէ, լացողների:

—Իմ արցունքը... քու աչքած աչքիցս թափւում է...
ապա մօր արցունքը... թողնում է մօր արցունքը...

—Քո արցունքը թող ցօղ դառնայ, մարէ ջան, դա-
ւակիդ ցաւոտ դլխին, քո արցունքը սուրբ է, իմ խեղճ
մէրիկ, բայց ես պէտք է գնամ...

—Ասօ, Ասօ:

—Մնաս բարի, մարէ, մնաս բարի, քոյրիկ ջան, կը
գամ, կը գամ:

Ասօն դուրս գալով դռնից՝ շտապով կորաւ խաւարի
մէջ: Մայրն ու քոյրը նրա յետեւից հեծկլտալով դուրս
եկան բակը, կանգ առան խաւարի մէջ անտէր
ու մենակ, դեռ երկար նայում էին դէպի այն կողմը,
ուր ծածկուեց Ասօն, լսում էին նրա կամաց-կամաց
հեռացող օտնաձայնը, երբ ամեն բան լռեց, կողք կող-
քի սղմուած՝ յետ դարձան տուն, դուռը փակեցին ու
նորից կձկուեցին իրանց տեղերում. նրանք դարձեալ
մենակ էին:

—Էլի՞ մենակ մնացինք:

—Հա, բալս ջան, էլի մենակ ենք, քնիր, քնիր,
մեզ մնաց Աստուած:

Ուշ գիշեր էր. փոքրիկ աղջիկը կամաց-կամաց
նդղեց ու քուն մտաւ, իսկ Նունուֆարը դեռ ծնկները
գրկած՝ օրօրւում էր ճրագի պլպլան լոյսի առաջ և մը-
տածում էր այն մութ անյայտի մասին, որի մէջ գնաց
կորաւ իր զաւակը, այն ծով դարդի մասին, որ բռնել
էր իր Ասօի սիրտը: Ինչէ՞ր ասաց, ուր գնաց և ինչո՞ւ...
Նունուֆարը հասկանալ չէր կարողանում, և սիրտը ճը-
մլւում, քամւում էր մի անորոշ խեղդող կասկածից,

և հոգին, մայրական տանջուած, ալեկոծ հոգին չէր կարողանում կրել իր վրայ այդ խորհրդաւոր անյայտի ահագին ծանրութիւնը:

— «Քարդ կայ փոքրիկ, դարդ կայ ահագին», առում էր Ասօն, միթէ իմ դարդից էլ մեծը կայ, Տէր Աստուած. առում էր, հալբաթ կայ... Ասօն էր առում... սև, վերան ժամանակներ, ինչ էք պատրաստում մեր գլխին, մըմնջում էին նրա չրթունքները:

Եւ մայրը շարունակում էր օրօրել իր ծեր ու յոգնած գլուխը, և նրա հետ միասին սև մաքերն օրօրում, խօսում էին նրա ականջին:

— «Սև փոսը դեռ չի լցուել»... այն ինչ փոս է, որտեղ է այդ անիրաւ փոսը. Ասօ, Ասօ, ան թաւրան սրդի, գնալուցդ առաջ ինչի գոնէ սևաւոր մօրդ էն «փոսի» մի անկիւնը չը ձգեցիր, կամ ինչո՞ւ...

Նունուֆարը ցնցուեց ու գունատուեց, շները գիւղում միահամուռ ձայնով ոռնալ սկսեցին, շարագուշակ ու այլանդակ: Հեռու, հեռու լեռներից կ'ասես սարսափելի ձայներ էին գալիս, որոտ, պայթիւն, հարայ, ինչ որ մի տեղ, ամայի լեռներում կատարւում էր մի ահաւոր բան: Նստած տեղում Նունուֆարը դողում էր իր զաւակի համար:

— Տէր, Դո՛ւ փրկես, Դո՛ւ հասնես, ողորմած Աստուած:

Ձայները սաստկացան. հրացաններ էին պայթում. շների ոռնոցը դարձաւ խլացուցիչ. գիւղն էլ կծկուեց, դռներն աւելի պինդ փակուեցին, թէ ճրագներ կային՝ մարեցին, գիւղը մեռնում էր երկիւղից խաւարի մէջ, մէկ Նունուֆարի ճրագը դեռ պլպլում էր:

— Տէր, Դո՛ւ փրկես, մըմնջում էին նրա չրթունքները:

Նրան թուում էր, թէ այդ բոլոր ձայները գալիս են այն մութ, ճնշող անյայտից, որով պաշարուած է իր հոգին, դէպի որը գնաց իր օրդին: Մահուան սարսա-

փի ձայնն էր դալիս այնտեղից, այն մութ, խորհրդա-
ւոր անյայտն էր մոնչում, և որդին գնաց...

— Տէր, Դո՛ւ փրկես:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

(Գլ շարունակուի)
